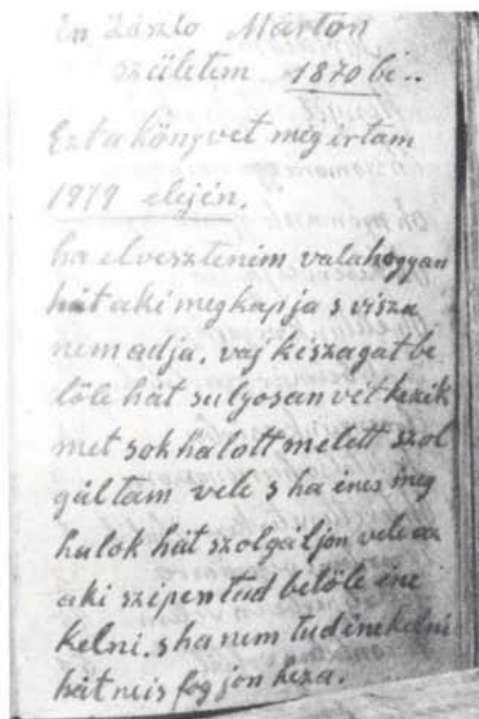

László Márton, a bukovinai székelyek halottaskönyv írója

Az 1941-ben Magyarországra került bukovinai székelyeknél több, kézzel írt halottaskönyv található még ma is. Ezek a könyvek a két világháború között íródtak, s valamennyi László Márton munkája. Afféle szertartáskönyvek, amelyeket a halott mellett, a virrasztókban használtak. Virrasztóénekeket, szentekről szóló legendákat, meséket, történeti adatokat tartalmaznak. Mind az énekek, mind pedig a történetek irodalmi eredetűek. László Márton tehát irodalmi olvasmányait felhasználva írta meg könyveit.

Ki is volt László Márton? 1870-ben született a bukovinai Andrásfalván, és 1949-ben halt meg Aparhanton, Tolna megyében. Földnélküli szegényember volt. Az első házasságából hat gyermeke született. Felesége 1917-ben meghalt. Hamarosan újra megnősült, s a falu szélén, a községtől kapott telken épített házat. Az első házasságából származó gyermekeit a nagyszülők nevelték fel. Ő maga, a többi földnélkülihez hasonlóan, summásként Moldvában kereste kenyerét tavasztól őszig. Ő volt a bandagazda, vagy más néven kálfa. Ő kötötte meg a szerződést a bojárral (földesúrral), hogy milyen munkát kell végezni, milyen feltételek mellett, mennyi lesz érte a fizetség. Majd megszervezte a csoportot, s a munka ideje alatt ő felelt értük. Gondoskodott róla, hogy a szerződésben megígért élelem (túró, tej, liszt stb.) meglegyen. Irányította a munkát, ellenőrizte a szálláshely tisztaságát, rendjét. Felvette a fizetést és kiosztotta a csoport tagjai között.

Adatközlőim véleménye szerint László Márton komoly ember volt, szívesen beszélgetett, szerette a tréfát, de a durvaságért haragudott. Nagy gondot fordított a ruházatra, környezete tisztaságára. „Jó beszédés embér vót. Szépen járt, ojan szép tiszta öregembér vót.” — mondta róla Fábián Antalné.¹ Jordáki Máté szerint:² „Nagyon komoj embér vót. A ílegma beszédékél nem szerette, a káromkodást. Ojan érzékény embérek vótak, a fia is, az öreg osztán pláné. Egy szalmaszálat nem lehetétt annak az udvarán meglátni, az égy ojan patént embér vót.” Sebes-

tyén Ferenc így jellemzi:¹ „Jó magoss termetű, barna embér vót. S ha valakitől hallott valamē-jēn vicēs dolgokot, azt ő ojan jól mēg tutta jegyēzni magának, hogy abból és tudott ő sokat írni.”

Szerette a könyvet, sokat olvasott. Érdeklődő ember volt. De hogyan juthatott magyar nyelvű könyvekhez Bukovinában, s milyenekhez? A fia, László József szerint Magyarországról, Egerből hozatta a könyveit. A következő könyvek fordultak elő házánál: Verses szentírás, Nagy világcsapás, A bűn hatalma, Szent Gergely története, Genovéva, Benedek Elek meséi, Jókai könyvei. Jordáki Máté mesélte, hogy László Mártontól kapta meg az Egri Nyomda címét, ahonnan három könyvet rendelt s kapott meg: Szent Gergely történetét, Az ember szíve és a Genovéva című kiadványokat. Kakasdon, Sebestyén Ferencnél még megvan az a Verses szentírás, amely eredetileg László József tulajdona volt. E szerint László Márton hosszabb ideig kapcsolatban állhatott az Egri Nyomda és Részvénytársasággal, amely elsősorban az ún. vallásos ponyvakkal látta el az olvasóit.⁴

Adatközlőimtől olvasmányaik felől érdeklődtem. Milyen könyvek voltak Bukovinában, s hogyan jutottak hozzá? A válaszok szerint elsősorban imakönyveket vásároltak. Néhányan a faluban magyar nyelvű újságot is járattak. Újságot, imakönyvet, naptárt a tanítónál, illetve a papnál lehetett megrendelni. Ugyanis 1852-től a Szent István Társulat, 1861-től pedig a Szent László Társulat vállalkozott arra, hogy a bukovinai magyarok számára imakönyveket, tankönyveket, a Katolikus Néplapot és a Bukovinai Magyarok Nagy Képes Naptárát eljuttassa.⁵ Néhányan emlékeztek egy vándorúrusra is, aki Erdélyből hozta a könyveket. Apácák is jártak Erdélyből, tőlük imakönyvet cserélhettek egy-egy szöttesért.

A bukovinai magyarok tehát elsősorban vallásos témájú könyvekhez juthattak hozzá az egyház szervezetein keresztül. Így érthető, hogy László Márton olvasmányai is főleg vallásos témájúak, de nagy érdeklődést tanúsított a történelmi események iránt is. Olvasmányai révén sokoldalú ismeretre tett szert. Ismereteit nem zárta magába, hanem másokkal is közölni akarta. Valószínű, először csak a virrasztókban mondta el az olvasmányaiából megismert történeteket, majd amikor igényelték, könyveibe is beírta azokat.

Télen írta a halottaskönyveit, megrendelésre, pénzért. Sebestyén Ferenc könyvét 360 lejrét, Mátyás Józsefét 100 lejrét írta meg. A Kerekes Józsefné tulajdonában lévő könyv elején ezt olvashatjuk: „Ezt a 350 levelű szép Halotas és Olvasmányos könyvet Pintyer Ieri Marczia vagyis László Márton írta 1935 és 36-ban, Andrásfalva. A könyv csináltatása 120 lei s a megírásajes meg ér 1. 2 leit.”

Könyveinek írása, terjedelmüktől függően, egy vagy két telet vett igénybe. Az 1934-ben írt halottaskönyvében 27 könyvről számol be: „*En László Márton vagyis Pintyer Marczika sok szép halotas könyvet írtam. Ejen könyv van Andrásfalván 15 Hadikba 2 Czibénbe 2 Déván 2 Marosludason 2 Csernakereszturon 1 Székelykevév 1 Jákobestbe 1.*”⁶ De ennél több könyve volt, mert 1934 után is írt még, a fia szerint itt Magyarországon Aparhanton is, pedig akkor már eléggé öreg volt.

Ha meghalt valaki a faluban, gyakran két éjszaka is virrasztottak mellette. A virrasztónak megvolt a maga szertartása. Ezt a szertartást az előénekes vezette le. László Márton is előénekes volt, s mint ilyen, nagy tekintélyt vívott ki magának. „Senki sem tutta úgy a halottnotá-kot, mint ő.”⁷ Ha halott volt a faluban, s ő tudott róla, meghívás nélkül is elment a virrasztóba énekelni. Bár a virrasztóba külön nem hívtak senkit, de a halott hozzátartozói gondoskodtak arról, hogy legyen egy olyan ember is, aki jól ismeri a halottas énekeket, le tudja vezetni a virrasztást. Ezért László Márton is sok meghívást kapott.

Bukovinában a halottat 48 órán belül nem temethették el. A ház legszebb szobájában, az ún. nagyházban ravatalozták fel. A tetemet egy percre sem hagyták magára. Elsősorban a családtagok, rokonok, ismerősök tartózkodtak mellette, de a virrasztóba bárki elmehetett, még a gyerekeket is elvitték. A virrasztás szürkületkor kezdődött, s reggelig, a hajnali harangszóig tartott. A virrasztók folyamatosan érkeztek. Először abba a szobába mentek, ahol a halottat felravatalozták. A halott lábánál letérdeltek, s mindenki elmondta a maga imáját. Aki akarta, megnézte a tetemet, majd leült egy padra. Külön szobában tartózkodtak az asszonyok, s külön a férfiak. Az asszonyok a rózsafüzért imádkozták, ilyenkor csend volt, a férfiak is letették a kátyát. Az imádság befejeztével következett egy halotti ének, amit az előénekes választott ki, az utóbbi időben László Márton könyvéből, azelőtt valamilyen imakönyvből. Aki ismerte az éneket, az az előénekessei együtt énekelte. Az éneklés a férfiak feladata volt, az asszonyok csak ritkán kapcsolódtak bele (ha nem volt elég férfi énekes). Ezután az előénekes elmondott egy imádságot a halott lelki üdvéért, majd e szavakkal fejezte be: „Adj uram örök nyugodal-

¹Fábián Antalné született Fábián Rozália 1895-ben Andrásfalván. Lengyeli lakos.

²Jordáki Máté született 1915-ben Andrásfalván. Érdi lakos.

³Sebestyén Ferenc született 1902-ben Andrásfalván. Kakasdi lakos.

⁴Antalóczi Lajos: Egri vallásos ponyvák. Új Ember. 1983. 26. 27. sz.

⁵Sántha Alajos: Bukovinai magyarok. Kolozsvár, 1942. 92—97. old. Notter Antal: A Szent-István-Társulat története Bp. 1904. 88—89. old.

mat a meghalt [...]nak!" A nép visszafellette: „Az örök világosság fényeskedjen neki!" Az előénekes: „Nyugugyék békében! Amen!" Ezt a szertartást az éjszaka folyamán többször, körülbelül óránként, megismételték, de mindig más és más énekkel. A két éneklés közötti időben pedig kártyáztak. Az éjszaka folyamán a háziak többször megkínálták a virrasztókat kaláccsal és pálinkával.

Éjfél után került sor a mesélésre. A virrasztók egy része ilyenkor már hazaszállingózott, az előénekes sem maradt ott mindig hajnalig. Ilyenkor olvasták fel László Márton könyvéből a Keresztény ABC-t, a szentekről, bibliai hősről szóló legendákat. De sorra kerültek a rossz házasságról, a menyecskékről, az öregedő férfiakra szóló tréfás történetek is, hiszen a székelemek szerint lakodalom sírás nélkül, virrasztó kacagás nélkül nem eshet meg. Néha odáig emelkedett a virrasztók hangulata, hogy tánca is kerekedett, s jókedvükben a holtakat éltették.

Több előénekes is volt a faluban. László Márton korosztályából még öt-hat nevet említettek adatközlőim. Némely családokban apáról fiúra hagyományozódott ez a szerep. László Márton abban különbözött az Andrásfalván élő többi előénekestől, hogy nemcsak ismerte az énekeket, hanem tudatosan gyűjtötte, és a könyveiben terjesztette is azokat. Az énekek körét állandóan bővítette, újabakkal egészítette ki, illetve a régebbiekből elhagyott. Módomban állt négy könyvének — az 1919, 1927, 1934 és az 1935—36-ban írottaknak — a tartalomjegyzékét összehasonlítani. 37 olyan éneket találtam, amely mindegyikben megvan, 15—20 könyvenként változik. Összesen kb. 70 virrasztóének fordul elő a négy könyvben.

Az 1919-ben írt könyv saját tulajdonomban van. Anyai nagyapámnak, Gábor Istvánnak ajándékozta az 1920-as évek elején. A könyv első oldalán ez az ajánlás olvasható:

En László Márton születem 1870 be . . . Ezt a könyvet meg írtam 1919 elején. ha elveszteném valahogyan hát aki megkapja s vissza nem adja, vaj kiszaggat belőle hát súlyosan vétkezik mel sok halott mellett szolgáltam vele s ha én es meg halok hát szolgálj vele az aki szépen tud belőle énekelni, s ha nem tud énekelni hát ne is lojjon heza.

A könyv két részből áll. Az első részben 45 virrasztóéneket, a Keresztény ABC-t, néhány történeti adatot s az ünnepek mutatótábláját találhatjuk. A második rész fordítva van bekötve a könyv végébe, itt 14 olyan virrasztóéneket olvashatunk, amelyet csecsemők vagy kisgyermek ravalatánál énekeltek. Későbbi könyveiben, amit már megrendelésre írt, főleg olvasmányokat, történeteket találunk, s a terjedelemhez mérten kevesebb virrasztóéneket.

A virrasztóénekek szövege nagyrészt irodalmi eredetű. Az említett halottaskönyv 58 teljes szövegű éneke közül 19 a XVII. századi egyházi kiadványokból származik. Elsődleges forrásnak Kájoni János Cantionaléja bizonyul. 18 ének eredetijét találtam meg a Cantionalében, egy ének pedig a Pozsonyi-Gönczi kéziratban és más XVII. századi kiadványokban található, de a Cantionalében nem.

Kájoni János (1629—1676) ferences rendi szerzetes volt a csiksomlyói kolostorban. 24 irodalmi, teológiai, történeti és zenei művet hagyott ránk. Legismertebb műve, a Cantionale Catholicum napjainkig 4 kiadást ért meg: 1676-ban, 1719-ben, 1805-ben és legutóbb 1979-ben. Édes hazámnak akartam szolgálni címmel jelent meg, Domokos Pál Péter szerkesztésében. 820 egyházi éneket, 2 passiót és 5 litániát tartalmaz. Kájoni összegyűjtötte mindazokat a katolikus egyházi énekeket, amelyek addig különféle gyűjteményekben jelentek meg. Ő az első, aki katolikus énekekönnyben nagyszámú halottas éneket bocsát közre.⁶

Sebestyén Ádám, volt andrásfalvi kántor szerint, a Cantionalét egészen a Bácskába való kitelepülésig használták Andrásfalván. A templom tulajdona volt. Domokos Pál Péter írja említett könyvében, hogy „külön figyelmet érdemel a bukovinai székelyek Kájoni énekhagyományá”, s az istensegítsi Gáspár Simon Antaltól a Kájoni énekek egész sorát jegyezte föl. A bukovinaiak között gyűjtött, XVII. századi egyházi énekekre hivatkozik Kiss Lajos is a szlavóniai virrasztóénekekről szóló tanulmányában.⁷ Szendrei—Dobszay—Rajeczky: XVI—XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben című kiadványukban 45 olyan dallamot közölnek, amelyet a bukovinaiak között jegyeztek le. Ebből 18-nak a szövege László Márton könyvében is megvan. Ezek után természetesnek találjuk, hogy a László Márton által leírt virrasztóénekek több mint egyharmada XVII. századi eredetű.

A Halottaskönyv szövegeit összehasonlítottam a Cantionale énekeivel, László Márton általán rövidebb alakban írta le, mint ahogy az eredetiben szerepelnek. Ettől eltekintve a szövegek eléggé megegyeznek, egy-egy sor eltérést találhatunk csak. Például:

Kájoni: Kivánkozik lelkem teveled lakozni; László M.: az én lelkem uram nálad kíván lenni.

Kájoni: És keserűségtől kérlek üresedjél; László M.: Isten rendelésén így meg elégedjél.

⁶Tibeni = Istensegíts, Jakobești = Fogadjisten

⁷Ónodi Imréné született Kovács Mária 1911-ben Andrásfalván. Érdi lakos.

⁸Schram Ferenc: Bevezető népénekeinkhez. Bp., 1958. 20. old.

⁹Kiss Lajos: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztóénekekben. Ethn. 1966. 2. sz. 175—211. old.

¹⁰Újváry Zoltán: Népszokás és népköltészet. Debrecen, 1980. 427. old.

A XVII. századi énekek nagy része az élet mulandóságára figyelmeztet. A halál kérlelhetetlen, hiába a gazdagság, dicsőség. Szemléletes képek sorozatával érzékeltetik az elmúlás törvényszerűségét:

„Mind a szép virágszál
tavaszkor kinyílik,
S a több virágok közt
Ő is megvirágozik,
és hamar elesik.
(*Jaj mely hamar múlik e világ
ereje*)

„Vizibuburékhoz
mi életünk hasonló
mezei virággal egyszersmind
elmulandó
Nincsen e Világon
oly erős alkotmány,
ki lehessen állandó”
(*Bizontalan voltát világ
állapotának*)

A végítélet víziója jelenik meg egy másik éneken. Erőtéljes, kozmikus képekben rajzolja elénk a világ pusztulását:

„Mikor a felső elementumok
nyakadra indulnak
a sok tündöklő fényes csillagik
mind a földre hullnak
egész világnak fundamentomi
többlől kimozdulnak

A Nap az Holdval
mikor az égen feketévé válnak
A szép gyümölcsfák változás
miatt vérrel virágoznak . . .
természet felett világ romlásán
keseregven sírnak . . .
(*Oh mely lélelem és rettenéssel . . .*)

Sok közöttük a fohász, könyörgés Istenhez bűnbocsánatért, a túlvilági élet boldogságáért. Legszébbek a Senczi Molnár Albert zsoltárai közül származó énekek: „Ne hadd elesnem felséges Isten” és a „Ne szállj perbe énvelem” kezdetű. Összehasonlítottam az eredeti szöveget László Márton énekeivel, a helyesírástól eltekintve, majdnem szó szerinti egyezést találtam.

A XVII. századi énekek a Halottaskönyv legértékesebb darabjai, nemcsak régiségük miatt, hanem stílárís, verstani szempontból is.

A Cantionale mellett, forrásként előkerültek még a századfordulón kiadott különböző énekgyűjtemények, imakönyvek és ponyvakiadványok: az Orgonavirág, Orgonahangok, Egyházi nép-énekár és egy 1879-ben Egerben kiadott Temetőkönyv (Funeralis). Andrásfalván sokáig népszerű imakönyv volt, a század elején kiadott Orgonavirág. Virrasztókban is énekeltek belőle, ha nem volt kézzel írott könyv. A fenti kiadványok közül ebben találtam legtöbb olyan virrasztóéneket, ami László Márton könyvében is szerepel. (Szám szerint tizennégy.) A szövegeket összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy az énekek első fele szóról szóra azonos, majd következnek egy-két olyan versszak, ami az imakönyvben nincs benne.

Külön figyelmet érdemelnek azok az énekek, amelyeknek az eredetijét eddig még nem sikerült megtalálnom. Nyelvezetüket, stílusukat, tartalmukat vizsgálva, körülbelül fele valamilyen irodalmi eredetet sejtet, de a másik fele a kántorbücsűztatókra hasonlít. Ugyanazokat a szövegfordulatokat, szavakat használja, mint a kántorok. Sorra veszi a halott hozzátartozóit, s a halott nevében elbúcsúzik tőlük:

„Árván marat siro
édes gyermekeim
legyen az Úristen
véletek édeseim
a jó Isten legyen
mostantól apátok
az én végáldásom
szálljon türeátok . . .”

„Csendesülj sirástól
kedves hitestársom
ne bánkodjál kérlek
hogy így történt sorsom
Isten így akarta
előttem meghaljak,
tőled édes társom
mostan el kell váljak.”

Stílusában és tartalmában is eltér a többitől az az ének, ahol egy özvegy mondja el sirmát. Így kezdődik:

Majd ilyen sorokat találunk:

„Beborult elszentült
előttem a szép nap
Könnypaták locsolja
orczámot mindennap
könyekkel öntözöm
száraz kenyeremet
jaj hogy növeljem fel
árva gyermekimet.”

„siralmas az élte
az árva özvegynek
sirva panaszkodik
hegyeknek völgyeknek . . .
özvegy árva vagyok
mind az árva madár
aki egyik ágról
a másokra száll . . .”

„Szomorúan süt már
még a fényes nap is
eltakarja arcját
még a holdvilág is
még az magas ég is
sűrű könnyet hullat
a fényes nappal is
setét estét mutat”

Feltűnő a népdalszerű hangvétel, a népdalokra emlékeztető természeti képek alkalmazása. Csak a két utolsó versszakban fordul Istenhez, kéri a dicső feltámadást a sokat szenvedett özvegyek számára. A szerző az első és az utolsó versszakban egyes szám első személyben beszél.

Ezt a könyvét 1919-ben írta, s az első feleségét 1917-ben veszítette el. Ha figyelembe vesszük ennek az éneknek a személyes, benső hangvételét, a keservesekre emlékeztető szavait, felvetődhet a kérdés, hogy nem saját szerzeményről van-e szó? Erre gondolhatunk azoknál az énekeknél is, amelyek Kántor-búcsúztatókhoz hasonlóak. Ha nem is teljes egészében a saját szerzeménye, de egy-egy versszak az lehet.

A XIX—XX. század folyamán megnő az ún. népi kéziratos könyvek száma. A nyomdai kiadványok nem szorították ki, hanem anyagukkal bővítették ezeket a kéziratokat. „A nyomtatott könyvek, ponyvai füzetek lehetővé tették, hogy bárki egybegyűjtse, egy füzetbe összeírja azokat a verseket, amelyek érdeklődésének megfeleltek. Emellett a szóhadományokban élő közkedvelt dalokat, énekeket vagy különböző alkalomra szóló hagyományos verseket is összeírták.”¹⁰ Szinte az egész magyar nyelvterületen szokásban volt, hogy az előénekesek leírták maguknak a virrasztóénekeket.

László Márton tevékenysége beleillik egy XIX—XX. század folyamán (vagy még régebben) kialakult szokásrendszerbe. De mégis egyedi jelenség. Az olvasmányából szerzett ismereteit, a halottas énekeket, szentekről szóló legendákat, történeti adatokat nemcsak saját maga számára rögzítette, hanem egyre szélesebb körben terjesztette. Nem kis teljesítmény ez, ha csak a könyvek terjedelmét nézzük is. Az általam ismert négy könyv csaknem kétezer oldal, kézzel leírva Eddig 28 könyvről tudok, de valószínű, hogy ennél többet írt. Mi lehetett könyvei népszerűségének a titka? Az egyik nyilvánvalóan az, hogy az igényekhez mérten — az egyház minden erőfeszítése ellenére — nagyon kevés könyv jutott el Bukovinába, különösen a két világháború között. A másik az, hogy László Márton könyvei a székelyek nyelvén, az ő gondolkodásmódjuk szerint, az ő igényeikhez igazodva íródtak. Munkásságáról csak akkor alakulhat majd ki teljesebb képünk, ha a többi könyvének anyagát is megismerjük.

Fábián Margit

Kecel és Bogár Imre¹

Évekkel ezelőtt, a keceli róm. kat. plébánia levéltárában kutatva kezembe akadt egy bírósági megkeresés Bogár Imre kivégzésével kapcsolatban. Akkoriban nem volt teljesen bizonyos Bogár Imre születésének, illetve anyakönyvezésének helye és a környező falvak plébániáit hasonló írással kereste meg a tisztelt bíróság. Ez az irat ösztönzött arra, hogy próbáljak Kecelen szétneézni Bogár emlékek után. Böcsa Kecelhez való közelsége, valamint a keceliek XVIII. és XIX. századi pásztorkodásai arra engedtek következtetni, hogy az utolsó népszerű betyár Kecelt is látogatta.

Nagy Czírok László, Betyárélet a Kiskunságon című könyvében arról tudósít, hogy birkalopás ügyében járt Kecel határában (Polgárdi) Bogár. Sőt azt is tudatja velünk, a keceli pusztázók eljutottak a betyárok után a Böcsa környéki csárdákba.

A magyarság szellemi néprajza 3. kötetében (137. old.), valamint Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa 2. kötetében (635. old.) a Zavaros a Tisza... kezdetű ballada harmadik versszakában „Azt a híres Duli Marcsát” akarta elvenni a betyár. Érdekes módon Kecelen a Dulinafka családnevet már a múlt században Duli-ra rövidítették. Hogy aztán keceli volt-e a balladában szereplő Duli Marcsa, nem tudni.

Azt viszont tudjuk, hogy a Bogaras név ragadványnévként szerepelt okiratokban. Pl.: Bogaras Nagy István (1839—1862). A ragadványnevek életét ismerve feltételezhetjük, hogy a mi Bogarasunk női ágon rokonságban lehetett a nagy Bogárral. A nőágon való kapcsolatot Bogár Szabó Imre és a Bogaras Nagy István változat miatt vélem.

Amint az eddigiek során láthatjuk Kecel kapcsolata Bogár Imrével nem alapozható keceli hagyományra, keceli gyűjtésre. Közvetett feltételezéseink vannak csak a híres betyár keceli tartózkodására.

Azért a régi keceliek emlékében mégis élt valami. Ezt igyekszik bizonyítani egy csaknem húszéves gyűjtésem. 1965. február 1-én kerestem fel Kelemen Andrászt és feleségét Kelemen Andrásné Minda Rozáliát Kecel Felszabadulás u. 4. szám alatti lakásukban. Kelemen bácsi régi juhászfamilia utolsó tagja volt, 1971-ben, 86 éves korában halt meg és hamarosan felesége is követte őt az örök nyugalomk terébe. Akkor a családot a juhászat miatt kerestem fel, de más-